

66

بررسی رابطه تفسیر سیاسی قرآن و فقه سیاسی
در گفت و گوی خبری با حجة الاسلام و المسلمین

دکتر نجف لک زایی

شنبه ۲۹ تیر ۱۳۹۸

بررسی رابطه تفسیر سیاسی قرآن و فقه سیاسی در گفت‌وگو با دکتر نجف لک‌زایی؛

• فقه سیاسی در معرض تکانه‌های شدید

◆ می‌توان گفت در جهان معاصر هم در ایران و هم در جهان اسلام توجه به مباحث اجتماعیات و سیاسیات قرآن افزایش یافت. البته در تفاسیر قدما نیز بحث‌های سیاسی قرآن وجود دارد و با مراجعه‌ای که به تفاسیر آن‌ها می‌کنیم این مطلب خودش را نشان می‌دهد، اما در دوره معاصر مسلمانان متوجه شدند که نسبت به غرب دچار عقب‌ماندگی شده‌اند. پرسشی که پیش آمد این بود: چرا ما از قافله تمدن و آنچه در مغرب زمین در جریان است عقب‌مانده‌ایم؟

◆ فرهنگ امروز/ فاطمه ندیری: قرآن کریم به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع استخراج احکام شرعی است. به موازات تلقی فقیه از جایگاه معرفتی قرآن، نظام اندیشه فقهی نیز ساختار می‌یابد. اینکه آیا قرآن فقط در ساحت هدایت معنوی بشر ورود داشته است و یا به دنبال ارائه یک مدل هماهنگ از زیست بشری بوده است باعث به وجود آمدن امکانات متفاوتی برای فقیه در عرصه اجتماعیات و سیاست می‌شود. در همین رابطه و در خصوص رابطه تفسیر سیاسی قرآن و فقه

گفت‌وگوی خبری حجة الاسلام والمسلمین دکتر نجف لک‌زایی | ۳۱

سیاسی در دوران با دکتر نجف لک‌زایی رئیس پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی به گفت‌وگو نشستیم.

◆ برای شروع، در رابطه با امکان و چیستی گرایش تفسیر سیاسی و اینکه در میان متفکران جهان اسلام چه جایگاهی دارد توضیحاتی بفرمایید؟

◆ واژه تفسیر به معنای پرده‌برداری از مقاصد متن است؛ بر این اساس، منظور از تفسیر قرآن پرده‌برداری از مقاصد قرآنی و تفسیر سیاسی قرآن به معنای پرده برداشتن از مقاصد سیاسی قرآن است که ممکن است در ظاهر الفاظ نبوده و با دلالت مطابقی قابل دریافت نباشد؛ از این جهت شاید بسیاری از آثاری که به عنوان تفسیر قرآن یاد می‌شود تفسیر نباشد و توضیح و تشریح همان مطالبی باشند که در الفاظ قرآن به شکل مطابقی وجود دارد. در قرآن کریم هم آیات سیاسی هست و هم اینکه می‌توان از الفاظ آن انتظار اهداف سیاسی را داشت؛ بنابراین قرآن کتاب دربردارنده اهداف سیاسی نیز هست.

می‌توان گفت در جهان معاصر هم در ایران و هم در جهان اسلام توجه به مباحث اجتماعی و سیاسیات قرآن افزایش یافت. البته در تفاسیر قدما نیز بحث‌های سیاسی قرآن وجود دارد و

گفت‌وگوی خبری حجة الاسلام والمسلمین دکتر نجف لک‌زایی | ۴ |

بامراجعه‌ای که به تفاسیر آن‌ها می‌کنیم این مطلب خودش رانشان می‌دهد، اما در دوره معاصر مسلمانان متوجه شدند که نسبت به غرب دچار عقب‌ماندگی شده‌اند. پرسشی که پیش آمد این بود: چرا ما از قافله تمدن و آنچه در مغرب زمین در جریان است عقب مانده‌ایم؟ یکی از پاسخ‌های متفکران به این پرسش این بود که علت عقب‌ماندگی ما عمل نکردن به آموزه‌های اسلام است؛ بنابراین مفهوم بازگشت را مطرح کردند.

نزد برخی از متفکران این بازگشت به خویشتن، بازگشت به قرآن هم بود؛ اینکه قرآن به عنوان یک نقشه زندگی مورد مطالعه قرار گیرد که از سوی خدای متعال به عنوان کتاب هدایت انسان‌ها آمده است. در مضامین قرآنی مفاهیم عدالت، ظلم، استبداد، طاغوت، فضایل و رذایل آمده است. برای نمونه در قرآن کریم آمده: «ان الله لا یغیر ما بقوم حتی ینقضوا ما بانفسهم»؛ در واقع این آیه پاسخی به چرایی عقب‌ماندگی و پیشرفت است. مضمون این آیه شریفه این است که خداوند متعال سرنوشت هیچ قوم و گروهی را تغییر نمی‌دهد مگر اینکه آن‌ها محتوای باطنی خود را تغییر دهند؛ به عبارتی، تغییرات ظاهری ریشه در تغییرات باطنی دارد، در نتیجه با تغییر افکار، اندیشه‌ها و خواسته‌های انسان سرنوشت انسان نیز تغییر می‌کند.

گفت‌وگوی خبری حجة الاسلام والمسلمین دکتر نجف لک‌زایی | ۱۵

برخی از متفکران نیز می‌خواستند با مراجعه به قرآن از مراجعه به منابع دیگری نیاز شوند یا تصورشان این بود که اگر به قرآن مراجعه کنند دیگر نیازی به مراجعه به منابع دیگر مانند روایات نخواهند داشت، گروه‌های دیگری نیز بودند که تصور می‌کردند اگر به قرآن مراجعه کنند آن زمان می‌توانند راحت‌تر با افکار خرافی و افکار ناصواب مبارزه کنند.

◆ مهم‌ترین انگیزه‌های تاریخی برای بازگشت به قرآن در این دوران چیست؟

◆ شاید بتوان گفت قوی‌ترین انگیزه، پیشرفت و از بین بردن استکبار، استبداد و عقب‌ماندگی بوده است؛ برای مثال در قرآن کریم داستان حضرت موسی علیه السلام و فرعون یک نمونه از مبارزه کامل از مبارزه با نظام‌های استبدادی است، چراکه این داستان ویژگی‌های یک حکومت استبدادی و دیکتاتوری را دارد. مبارزه حضرت موسی علیه السلام با فرعون در واقع دستور خداوند برای مبارزه با استبداد‌های طاغوتی است؛ بنابراین انقلابیون که می‌خواستند با استبداد مبارزه کنند، می‌توانستند از این آیات برای مبارزه با طاغوت الگو بگیرند.

برای مثال، در آثار امام خمینی رحمته الله علیه و فرمایشات ایشان نمونه‌های فراوانی داریم که به همین داستان حضرت موسی علیه السلام و فرعون استناد می‌کند و می‌فرماید: به هر حال استبداد پهلوی

گفت‌وگویی خبری حجة الاسلام والمسلمین دکتر نجف لک زایی | ۶ |

که از استبداد فرعون شدیدتر نیست؛ همان طور که حضرت موسی علیه السلام مأمور به مبارزه با استبداد فرعونی شد مانیز برای مبارزه با طاغوت به تاسی از حضرت موسی علیه السلام مبارزه کنیم.

در جهان شیعه، در میان آثار متفکران و بزرگان همچون امام خمینی رحمته الله علیه، شهید بهشتی رحمته الله علیه، مهندس بازرگان و جلال الدین فارسی شاهد گرایش تفسیر سیاسی قرآن هستیم؛ برای نمونه، جلال الدین فارسی سوره‌های قرآن را بر اساس تاریخ نزول در سه جلد تحت عناوین «پیامبری و انقلاب»، «پیامبری و جهاد» و «پیامبری و حکومت» نام‌گذاری کرده است؛ و یا مرحوم بازرگان در آثار خود تلاش وسیعی انجام داد که با استفاده از قرآن بتواند مبارزه با استبداد و دفاع از آزادی را تئوریزه کند. در خارج از ایران نیز امام موسی صدر رحمته الله علیه در لبنان مباحث تفسیری با رویکرد سیاسی داشت و یا شهید محمد باقر صدر نیز همین‌گونه بود.

◆ بعد از انقلاب آیا این نوع نگاه به قرآن ادامه یافت؟

◆ بعد از انقلاب مباحث تفسیر سیاسی قرآن را به شکل مستقل داریم؛ برای مثال در کتاب «پیام قرآن» در جلد دهم به مباحث «حکومت در قرآن» آیت‌الله مکارم شیرازی حفظه الله پرداخته‌اند و یا «تفسیر راهنما» که آیت‌الله هاشمی رفسنجانی رحمته الله علیه قبل از انقلاب در زندان

گفت‌وگوی خبری حجة الاسلام والمسلمین دکتر نجف لک‌زایی | ۷ |

شروع کرده بودند و هدفشان تهیه کلید در قرآن بود (به این معنا که هرکسی در قرآن کریم به دنبال هر بحثی از جمله مباحث سیاسی است به راحتی بتواند به این مباحث دسترسی پیدا کند).

همچنین مباحث تفسیری شهید مطهری رحمته الله نیز جزو مباحث تفسیر سیاسی قرآن قرار می‌گیرد. می‌توان گفت حتی گروه‌های انقلابی قبل از انقلاب نیز تفاسیر سیاسی ارائه داده‌اند، سازمان مجاهدین خلق و گروه‌هایی مانند آن نیز اقدام به ارائه تفاسیر سیاسی قرآن می‌کردند.

بنابراین در طیف‌های مختلف از علمای حوزه و بزرگان و مراجع گرفته تا جوان‌هایی که تنها قصدشان بهره‌برداری مبارزاتی از قرآن بود (طیف‌های مختلفی بامبنا یا بی‌مبنا، باروش یا بی‌روش، به صورت ضابطه‌مند یا بی‌ضابطه) ممکن است به قرآن مراجع کنند و برداشت‌های سیاسی از قرآن داشته باشند. همچنین در اوایل قرن بیستم نیز شخصیت‌هایی مانند شریعت سنگلجی، خالصی زاده و یاپدرمرحوم دکتر علی شریعتی (محمد تقی شریعتی) برداشت‌های سیاسی از قرآن داشته‌اند. همچنین شخص دکتر شریعتی از آیات قرآن استفاده سیاسی کرده، اما به صورت خیلی کم. ایشان به ماجرای هابیل و قابیل اشاره و از آن برداشت سیاسی می‌کند

گفت‌وگوی خبری حجة الاسلام والمسلمین دکتر نجف لک‌زایی | ۸

ومی خواهد از تاریخ اسلام بهره‌برد تا اینکه از قرآن استفاده کند.

◆ چه رابطه‌ای بین تفسیر سیاسی قرآن با فقه سیاسی در این دوره‌ها شکل گرفت؟

◆ برخی از برداشت‌های سیاسی به ساحت فقه سیاسی نیز وارد شده است. آن دسته از کسانی که فقیه بودند و به تفسیر سیاسی قرآن پرداخته و توجه کرده‌اند، در واقع از قرآن هم به عنوان یکی از منابع فقه و فقه سیاسی استفاده کرده‌اند؛ چراکه فقها منابعشان را عمدتاً طبق یک مبنای مشهوری که دارند کتاب، سنت، عقل و اجماع ذکر می‌کنند. منظور از کتاب یعنی قرآن کریم، منظور از سنت یعنی آنچه از پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ و ائمه معصومین عَلَيْهِمُ السَّلَام رسیده، اجماع هم یعنی آنچه علما بر آن اجماع نظر دارند و عقل هم به معنی آنچه جزو مستقلات عقلیه است، از باب اینکه «کلما حکم به العقل حکم به الشرع». بنابراین ما می‌توانیم در مبنای فقیه‌ی مانند امام خمینی رَحِمَهُ اللهُ این را نشان دهیم که برداشت‌های ایشان از مقاصد سیاسی قرآن یا توجه ایشان به آیات سیاسی قرآن در فقه سیاسی و رفتار سیاسی‌شان مداخله داشته است.

باید توجه نماییم که وقتی در نوع نگاه ما به قرآن تغییر روی می‌دهد، قاعدتاً گستره

گفت وگویی خبری حجة الاسلام والمسلمین دکتر نجف لک زایی | ۹۱

تأثیرگذاری این منبع استنباط در حوزه فقه نیز تغییر می یابد. اساساً در این دوران همان جنس پرسش هایی که به قرآن عرضه می شود کم کم از فقیه پرسش می شود و اتفاقاً در همین دوران شاهد مطرح شدن مسائل مهم سیاسی در فقه هستیم. البته باید بگوییم ریشه چنین مباحثی بیشتر در دوران مشروطه شکل گرفت. مادر مسائل مشروطه فراوان استنادات قرآنی در موضوعات مبتلا به سیاسی جامعه مشاهده می کنیم؛ به موازات همین مباحث فقهی مشروطه خواه یا مخالف مشروطه نیز در حال جدال های فقهی بر سر مسائل سیاسی هستند.

◆ در بین فقهای معاصر کدام یک نگاه حداکثری به قرآن برای استخراج احکام سیاسی داشته اند؟

◆ در خصوص نظرات امام علیه السلام، برای مثال ایشان در کتاب البیع جلد دوم در بحث ولایت فقیه برای خود اثبات بحث ضرورت حکومت اسلامی دلیلی که می آورند دلیل قرآنی است. ایشان می فرمایند قرآن کریم آیا در عصر غیبت امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف هم معتبر است یا اینکه نسخ شده و دیگر در عصر غیبت امام معصوم ما کاری با قرآن نباید داشته باشیم؟ بعد می فرماید که هیچ عالمی تا به حال نگفته که قرآن کریم برای عصر غیبت نیست و همه می گویند برای

گفت وگویی خبری حجة الاسلام والمسلمین دکتر نجف لک زایی | ۱۱۰

آن عصر نیز هست. بعد می فرمایند که اگر قرآن کریم نسخ نشده و برای الآن هم هست و ما می خواهیم به آن عمل کنیم، حال چگونه باید عمل کنیم؟ در آیات قرآن کریم به عنوان یک قانون آیات بسیار زیادی وجود دارد که مخاطب آن عموم مردم جامعه هستند؛ مثلاً در مورد آیه «السارق والسارقة فاقطعوا ايديهما»، چه کسی باید عمل کند؟ آیا هر فردی می تواند در جامعه هر کسی را به عنوان سارق دید دستش را قطع کند؟ یا اینکه «فاقطعوا ايديهما» خطاب به جامعه است؛ یعنی شما حکومت تشکیل دهید و جلوی سارقان را هم بگیرید. یا مثلاً خداوند در آیه ای می فرماید: «ولن يجعل الله الكافرين على المؤمنين سبيلا». سؤال این است مانع سلطه کفار بر مسلمین شدن آیا بدون تشکیل حکومت ممکن است؟ امام راحل می فرمایند این آیات سیاسی، حقوقی، اقتصادی و اجتماعی قرآن را اگر می خواهیم انجام دهیم، بدون حکومت قابل انجام نیست. در واقع استدلال ایشان بسیار صاف، ساده و روشن است که قرآن در عصر غیبت هم باید اجرا شود.

بنابراین اگر می خواهیم آیات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی قرآن را اجرا کنیم بدون تشکیل حکومت نمی توان این کار را انجام داد؛ پس برای اجرای این آیات تشکیل حکومت الزامی است.

گفت‌وگوی خبری حجة الاسلام والمسلمین دکتر نجف لک‌زایی | ۱۱ |

بنابراین در بحث سیاسی امام راحل رحمته الله هم در بحث فقه انقلاب هم بحث تشکیل حکومت و هم در بحث پس از استقرار حکومت قرآن تأثیرگذار است و طبق آنچه از فرمایش امام رحمته الله داشتیم مداخله داشته است؛ ضمن اینکه بسیاری از آیات قرآن که در همان ایام انقلاب مورد توجه قرار می‌گرفت و تقریباً به فرهنگ عمومی هم تبدیل شد، نشان دهنده آن بود که این‌ها اثرگذاری بسیاری داشته است؛ برای مثال، قاعده نفی سبیل که برای مبارزه با آمریکا و استعمار مورد استفاده قرار می‌گرفت و دیگر آیات که ثبت و ضبط شده است. کلیت مورد قبول است، اما اینکه بخواهیم دقیق‌تر بگوییم احتیاج به مصاحبه‌های دقیق‌تر داریم که چگونه در مباحث فقه سیاسی این دوره در آثار فقهی فقها، مذاکرات قانون اساسی و مشروح مذاکرات چگونه تأثیراتی داشته است. در حال حاضر در خود قانون اساسی حدود ۱۶ آیه ذکر شده است؛ مثلاً در بحث شورا به آیات «وامرهم شوری بینهم و شاورهم فی الامر» و یا در بحث نیروهای مسلح و تأسیس سپاه پاسداران و تقویت قدرت نظامی به آیه «واعدوا لهم ما استطعتم من قوه» توجه می‌شود. جای بحث دارد که تأثیرات آیات قرآن را در مباحث حقوق اساسی و فقه سیاسی و حقوق عمومی ردیابی کنیم.

◆ چشم‌انداز فقه سیاسی را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

گفت وگویی خبری حجة الاسلام والمسلمین دکتر نجف لک زایی | ۱۲۱

◆ در حال حاضر می توان گفت آنچه بیشتر مطرح است به نوعی بازگشت به اصول کلی انسانی و سؤالات مربوط آن در حوزه فقه سیاسی است. امروز و بیشتر در آینده مباحث حقوق اقلیت ها حق تعیین سرنوشت، مباحث مربوط به اختیارات دولت ها و وظایف محیط زیستی حکومت ها قطعاً در معرض فقها قرار خواهد گرفت. از طرفی دیگر شاهد طرح مجدد مبانی قرآن گرایانی مانند آقای طالقانی و مباحث میرزای نائینی در زمینه تفسیر سیاسی قرآن هستیم که به نظرم در حکم مقدمه برای ورود به آن مباحث فقهی است.

در نتیجه، با تنوع ورودی های فرهنگ سیاسی به جهان فکری انسان شیعی در دوره ما شاهد تکانه های شدید در فقه سیاسی خواهیم بود.